माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
२०७६
समाजशास्त्र

कक्षा : ११ र १२ **विषय सङ्केत :** Soc. 211 (**कक्षा ११**), Soc. 212 (**कक्षा १२**)

पाठ्यघण्टा : ५ **वार्षिक कार्यघण्टा : १६०**

१. परिचय

समाजशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम समाज, सामाजिक सम्बन्ध र राजनीति तथा मानिसका विभिन्न क्रियाको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षका अध्ययन अध्यापन गर्ने लक्ष्य राखी विकास गरिएको हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यामिक तह (कक्षा ११ र १२) मा समाजशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा आफ्नो घरपरिवार, समुदाय र समाजका विविध पक्षलाई विषयवस्तुका रूपमा समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमले पेसा व्यवसायमा लाग्न चाहने युवापुस्तालाई आफ्नो घरपरिवार र समाजलाई उन्नत तहबाट बुझ्न सक्ने बनाई समाजको एउटा जिम्मेवार सदस्यका रूपमा रूपान्तरण गर्न तथा समाजशास्त्रको प्रारम्भिक अवधारणा र सोचहरूसँग परिचित बनाउन सहयोग गर्ने छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाका लागि आधारसमेत तयार गर्ने छ ।

विद्यार्थीमा आफ्नो वासस्थान वरपरका गतिविधि, समाज तथा देशभित्र भइरहेका दृश्य अदृश्य सामाजिक प्रक्रियाहरूका बारेमा जानकार बनाउँदै समाजशास्त्रका प्रारम्भिक अवधारणा र सिद्धान्तहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई परिचित गराउन तथा समाजशास्त्रका मौलिक र विशिष्ट पद्धति र दृष्टिकोणहरूसँग साक्षात्कार गर्न सहजता प्रदान गर्न समाजशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा विद्यार्थीकेन्द्रित सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रियामा जोड दिइएको छ । यसबाट नेपाली समाजको बनोट र संरचना, सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमनका संयन्त्रहरूबारे बुझ्ने अवसर प्राप्त गर्नुका साथै प्रयोगात्मक अभ्यास, स्थलगत अध्ययन भ्रमण, खोजमूलक निरन्तर सिकाइ, सिकाइ र मूल्याङ्कन पद्धतिलाई प्रयोगात्मक र खोजमूलक बनाउन सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ । साथै यस पाठ्यक्रममा समाज र समाजशास्त्रीय चिन्तनको महत्ता र मौलिकता, समाजशास्त्रीय चिन्तनको विशिष्ट परम्परा, मूलधारका समाजशास्त्रीय सिद्धान्त, समाजिकीकरण र सामाजिक नियमन, शक्ति र राजनीति एवम् लैङ्गिक विभेद, नेपाली समाजको सामाजिक सम्बन्ध, सामाजिक संरचना र सामाजिक परिवर्तनका उपक्रमसम्बन्धी विषयवस्तुका सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षलाई पनि समेटिएको छ । गरिबी, सीमान्तीकरण, विभेद र असमानता, विविधता र एकरूपता, परिवार प्रथा र जीविकोपार्जनका नवीन आयामहरू, नेपालका केही विशिष्ट वा लोपोन्मुख जातजातिहरू, बसाइँसराइ, सहरीकरण, मुलुकी देवानी संहिता जस्ता विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलन कायम गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम लेखन तथा विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अघिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया एवम् निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यामिक तह (कक्षा ११ र १२) को अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरूमा समाजशास्त्रका निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. समाज र समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणको बोध र प्रस्तुति

२. समाजिक असमानता र सीमान्तीकरणको व्याख्या

३. समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणमा सामाजिक परिवर्तनको व्याख्या र यसको सन्दर्भगत प्रयोग

४. शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको योगदानको पहिचान र प्रस्तुति

५. नेपाली समाजको विविधताको पहिचान र लेखाजोखा

६. समाजशास्त्रका शास्त्रीय सिद्धान्तहरूको बोध तथा विश्लेषण

७. सामाजिक संस्थाहरूको परिचय र व्याख्या

८. सामाजिकीकरणको प्रक्रिया, सामाजिक नियमन र पेसागत अवस्थाको बोध तथा प्रस्तुति

९. नेपालको सन्दर्भमा शक्ति र राजनीतिको समीक्षा

१०. नेपालको विकासका सम्भावना र चुनौतीहरूको विवेचना तथा विश्लेषण

११. लैङ्गिकता र लैङ्गिक विभेदको अवधारणाको बोध र मुलुकी देवानी तथा अपराध संहिताको बोध तथा पालना

१२. सामाजिक अनुसन्धानका स्थलगत विधिहरूको बोध र प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ११

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१ह्ह्.	समाज र समाजशास्त्रको दृष्टिकोण	१.१ समाजको परिचय दिन १.२ समाजको स्वरूप, विशेषता तथा समाज विकासका चरणको व्याख्या गर्न १.३ समाजशास्त्रको परिचय दिन र यसको क्षेत्र पहिचान गर्न १.४ समाजशास्त्र र अन्य समाज विज्ञानसँगको सम्बन्ध पहिचान गर्न
२ह्ह्.	समाजशास्त्रीय चिन्तन	२.१ सामाजिक संरचनाको परिचय दिन र महत्त्वको वर्णन गर्न २.२ समाजशास्त्रीय परिकल्पना र संरचनागत विश्लेषण परिचय दिई तिनको महत्त्व व्याख्या गर्न २.३ समाजका बृहत् संरचना र सूक्ष्म दैनिकीबिचको भिन्नता तथा सम्बन्ध पहिचान गर्न २.४ समाजशास्त्रीको मौलिक भूमिका पहिचान गर्न
३.	शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	३.१ निम्नलिखित शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको परिचय दिन र योगदानको व्याख्या गर्न (क) अगस्ट कम्ट

		(ख) इमाइल दुर्खिम (ग) कार्ल मार्क्स (घ) म्याक्स वेबर
४ह्ह्.	समाजशास्त्रीय सिद्धान्त	४.१ निम्नलिखित समाजशास्त्रीय सिद्धान्तको परिचय दिन र विशेषताहरू प्रस्तुत गर्न (क) संरचनागत प्रकार्यवाद (ख) द्वन्द्वात्मक आलोचनावाद (ग) प्रतीकात्मक अन्तरक्रियावाद
५ह्ह्.	सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमन	५.१ सामाजिकीकरणको अवधारणा र प्रक्रिया उल्लेख गर्न ५.२ सामाजिक नियमनको अवधारणा, यसको महत्त्व र प्रक्रियाको व्याख्या गर्न ५.३ सामाजिक नियमनका विभिन्न साधन पहिचान गर्न ५.४ सामाजिक अनुरूपता र विचलनको व्याख्या गर्न
६ह्ह्.	शक्ति र राजनीति	६.१ शक्ति र राजनीतिको समाजशास्त्रीय अवधारणाको व्याख्या गर्न ६.२ नेपालको संविधान सभा र लोकतान्त्रिक अभ्यासका आयामहरूको व्याख्या गर्न
७ ह्ह्	लिङ्ग र लैङ्गिकता	७.१ लैङ्गिकताको अवधारणाको वर्णन गर्न ७.२ लैङ्गिकताको विकास र मुख्य महिलावादहरूको विवेचना गर्न ७.३ नेपालमा भएका लैङ्गिकताको इतिहासको पहिचान र बहसको विवेचना गर्न
८.	घटना अध्ययन विधि	८.१ घटना अध्ययन विधिको अवधारणा, विधि र तरिका वर्णन गर्न ८.२ स्थानीय समुदायको कुनै समसामयिक विषयमा घटना अध्ययन गरी सामान्य प्रतिवेदन तयार गर्न

कक्षा १२

क्र.सं.	**विषयवस्तुको क्षेत्र**	**सिकाइ उपलब्धि**
१ह्ह्.	सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणका आयाम	१.१ गरिबी र सीमान्तीकरणका अवधारणाको वर्णन गर्न र विश्लेषण गर्न १.२ नेपालमा गरिबी तथा सीमान्तीकरणका आयामको सङ्क्षेपमा व्याख्या गर्न १.३ विभेद र असमानताको अवधारणाको व्याख्या गर्न १.४ नेपाली समाजमा विद्यमान विभेद तथा असमानता आयामहरूको वर्णन गर्न १.५ नेपालमा गरिबी निवारण र सामाजिक समावेशीकरणका प्रयासको समीक्षा गर्न

२ह्ह.	सामाजिक परिवर्तन र पेसा	२.१ नेपालको सामाजिक परिवर्तन र पेसागत रूपान्तरणको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट विवेचना गर्न २.२ नेपालमा विद्यमान पेसा र जीविकोपार्जनका तरिकाहरू उल्लेख गर्न २.३ विप्रेषण र यसको उपयोगको अवस्थाको व्याख्या गर्न
३.	सामाजिक विविधता तथा एकता	३.१ नेपाली समाजको तह र श्रेणी विभाजनको अवस्थाको विवेचना गर्न ३.२ तह विभाजनका विभिन्न आयामहरू पहिचान गर्न ३.३ नेपालमा सामाजिक तह विभाजनको स्वरूप पहिचान गर्न ३.४ नेपालका विभिन्न जातजातीको परिचय दिन र पिछडिएका खास जातिहरूको अवस्थाको विश्लेषण गर्न ३.५ नेपाली समाजको विविधता र एकताको समाजशास्त्रीय विवेचना गर्न
४ह्ह.	सामाजिक संस्था	४.१ सामाजिक संस्था, विवाह र परिवारको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट व्याख्या गर्न ४.२ नेपालमा विवाह र परिवार प्रथामा आएको परिवर्तनको विवेचना गर्न
५ह्ह.	नेपालमा बसाइँसराइ तथा सहरीकरण	५.१ सामाजशास्त्रीय अवधारणाबाट बसाइँसराइ र सहरीकरणको व्याख्या गर्न ५.२ नेपालमा बसाइँसराइ र सहरीकरणको अवस्थातथा यसका असरहरूको विवेचना गर्न
६ह्ह.	विकासको समाजशास्त्र	६.१ विकासको समाजशास्त्रीय अवधारणाको व्याख्या गर्न ६.२ नेपालमा विकासका प्रयासहरूको समीक्षा गर्न ६.३ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय विकासका आयामहरूको पहिचान तथा व्याख्या गर्न ६.४ नेपालको प्रादेशिक विकास र यसका सम्भावना तथा चुनौतीहरूको समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट व्याख्या गर्न
७ ह्ह	मुलुकी ऐन संहिता	७.१ मुलुकी ऐन संहिताको विकासक्रमको छोटो परिचय दिन ७.२ मुलुकी ऐन संहिताको लैङ्गिक, सामाजिक पक्षको पहिचान तथा प्रयोग गर्न
८.	सामाजिक अनुसन्धान विधि: सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन विधि	८.१ सामाजिक अनुसन्धानको परिचय दिन ८.२ सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययनका चरणहरू पहिचान गर्न ८.३ सामाजिक अनुसन्धान प्रस्ताव तयार गर्न ८.४ सामाजिक अनुसन्धानको स्थलगत विधिहरूको बोध र प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र प्रतिवेदन लेख्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ११

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	विषयवस्तु	पाठ्यघण्टा
१ह्ह्.	समाज र समाजशास्त्रको दृष्टिकोण	१.१ समाजको परिचय १.१.१ समाजको परिभाषा र चरित्र १.१.२ समाज विकासको चरणमा कम्ट, मोर्गन र मार्क्सको मत १.१.३ ग्रामीण र सहरी समाज १.२ समाजशास्त्रको परिचय १.२.१ परिभाषा र क्षेत्र १.२.२ विज्ञानका रूपमा समाजशास्त्र १.२.३ समाजशास्त्र र अन्य समाज विज्ञान (मानवशास्त्र, अर्थशास्त्र, मनोविज्ञान, राजनीतिशास्त्र, इतिहास, भूगोलशास्त्र) सँगको सम्बन्ध	१५
२ह्ह्.	समाजशास्त्रीय चिन्तन	२.१ सी. डब्ल्यु. मिल्सको समाजशास्त्रीय परिकल्पना २.२ संरचनागत विश्लेषण २.३ बृहत् संरचना र सूक्ष्म दैनिकी २.४ समाजशास्त्रीको मौलिक भूमिका	१५
३.	शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	३.१ अगस्ट कम्टको जीवनी र योगदान ३.२ इमाइल दुर्खिमको जीवनी र योगदान ३.३ कार्ल मार्क्सको जीवनी र योगदान ३.४ म्याक्स वेबरको जीवनी र योगदान	२०
४ह्ह्.	समाजशास्त्रीय सिद्धान्त	४.१ सिद्धान्तका आधारभूत अवयव र विशेषता ४.२ समाजशास्त्रीय सिद्धान्तका अवयव र विशेषता४ ४.२.१ संरचनागत प्रकार्यवाद ४.२.२ द्वन्द्वात्मक आलोचनावाद ४.२.३ प्रतीकात्मक अन्तरक्रियावाद	२०
५ह्ह्.	सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमन	५.१ सामाजिकीकरणको परिभाषा, प्रक्रिया र कारण ५.२ सामाजिक नियमन ५.२.१ सार्वजनिक सोच र धारणा र सांस्कृतिक व्यवहार ५.२.२ धर्म र नैतिकता, कानुन, शिक्षा तथा आमसञ्चार	१५

		५.३ सामाजिक अनुरूपता र विचलन	
६ह्न्.	शक्ति र राजनीति	६.१ मार्क्स र वेबरको समाजशास्त्रीय अवधारणामा शक्ति र राजनीति ६.२ नेपालको संविधानसभा र लोकतान्त्रिक अभ्यास ६.२.१ संविधान सभा ६.२.२ नेपालको संविधान ६.२.३ राजतन्त्र र गणतन्त्र ६.२.४ शासकीय स्वरूप र सङ्घीयता ६.२.५ धर्म सापेक्षता र निरपेक्षता	१५
७ ह्न्	लिङ्ग र लैङ्गिकता	७.१ यौन तथा सामाजिक लैङ्गिकता ७.१.१ अर्थ र परिभाषा ७.१.२ समाजशास्त्रीय अवधारणा ७.२ लैङ्गिकता र महिलावाद ७.२.१ उदारवादी महिलावाद ७.२.२ समाजवादी महिलावाद ७.२.३ आमूल परिवर्तनकारी महिलावाद ७.३ नेपालमा लैङ्गिकताको बहस	१५
८.	घटना अध्ययन विधि	८.१ घटना अध्ययन विधिको अवधारणा, विधि र तरिका ८.२ स्थानीय समुदायको कुनै समसामयिक विषयमा घटना अध्ययन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	५
जम्मा			१२०

कक्षा १२

क्र.सं.	विषयवस्तुको क्षेत्र	विषयवस्तु	पाठ्यघण्टा
१ह्न्.	सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणका आयाम	१.१ गरिबी र असमानताको परिभाषा र अवधारणा १.२ नेपाली समाजमा विभेदका आयामहरू १.३ नेपाली समाजमा असमानताका आयामहरू १.४ मार्क्सवादी र उदारवादी गरिबीको समाजशास्त्रीय विश्लेषण १.५ नेपालमा गरिबीका आयाम १.५.१ क्षेत्रीय	१५

		१.५.२ प्रादेशिक १.५.३ लैङ्गिक १.५.४ जातीय १.६ नेपालमा बहिष्करणका आयाम १.७ गरिबी निवारण र सामाजिक समावेशीकरणका प्रयास	
२ह्ह.	सामाजिक परिवर्तन र पेसा	२.१ अर्थ, परिभाषा २.२ समाजशास्त्रीय अवधारणा २.३ सामाजिक परिवर्तन र पेसागत रूपान्तरण २.४ नेपालमा पेसा र जीविकोपार्जनको विद्यमान अवस्था २.५ विप्रेषण, यसको लगानी र चुनौती	१३
३.	सामाजिक विविधता तथा एकता	३.१ तह विभाजन र विविधताको समाजशास्त्रीय परिभाषा ३.२ तह विभाजन र विविधताका आयाम ३.२.१ भाषा ३.२.२ जातजाति ३.२.३ पर्यावरण ३.२.४ जीविकोपार्जन ३.२.४ धार्मिक विश्वास ३.३ नेपालमा सामाजिक तह विभाजन ३.४ नेपालका मुख्य जातजाति ३.५ कुसुन्डा, मुसहर, भ्रमणशील राउटे र कर्णालीका मतवाली क्षत्रीको परिचय र रहनसहन ३.६ सामाजिक एकता	२०
४ह्ह.	सामाजिक संस्था	४.१ सामाजिक संस्थाको परिभाषा र चरित्र ४.२ सामाजिक संस्थाको किसिम ४.२.१ विवाहको अर्थ र परिभाषा ४.२.२ नेपालमा विवाहको स्वरूप ४.२.३ परिवारको अर्थ र परिभाषा ४.२.४ परिवार प्रथा र विश्वव्यापीकरण ४.३ नेपाली परिवार प्रथामा आएको परिवर्तन	१५
५ह्ह.	नेपालमा बसाइँसराइ तथा सहरीकरण	५.१ बसाइँसराइको परिभाषा र किसिम ५.२ बसाइँसराइका कारण	१७

		५.३ नेपालमा बसाइँसराइको अवस्था ५.४ सहरीकरणको परिभाषा ५.५ नेपालमा सहरीकरणको विकास र चुनौती	
६ह्ह्.	विकासको समाजशास्त्र	६.१ विकासको समाजशास्त्रीय अवधारणा ६.२ नेपालमा विकासका प्रयास ६.३ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय विकासका आयाम ६.४ नेपालको प्रादेशिक विकासको सम्भावना र चुनौती	१५
७ ह्ह्	मुलुकी ऐन संहिता	७.१ मुलुकी ऐनको परिचय र इतिहास ७.२ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ र मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को परिचय र यसमा रहेका मुख्य मुख्य व्यवस्था ७.३ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ को सामाजिक र लैङ्गिक पक्ष ७.इ.१ विवाह ७.इ.२ सम्बन्ध विच्छेद ७.इ.३ सम्पत्ति र अंशबन्डा ७.इ.४ सामाजिक भेदभाव	१०
८.	सामाजिक अनुसन्धान विधि : सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन विधि	८.१ सामाजिक अनुसन्धानको अर्थ र परिभाषा ८.२ सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन ८.३ सामाजिक अनुसन्धानका चरण ८.४ सामाजिक अनुसन्धान प्रस्तावको संरचना/स्वरूप ८.५ स्थलगत अध्ययनका विधि ८.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रतिवेदन लेखन	१५
जम्मा			१२०

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

क्र.सं.	कक्षा ११			कक्षा १२		
	विषयक्षेत्र	प्रयोगात्मक कार्य विवरण	पाठ्य घण्टा	विषयक्षेत्र	प्रयोगात्मक कार्य विवरण	पाठ्य घण्टा
१.	समाज र समाजशास्त्रको दृष्टिकोण	१. विद्यालयनजिकको समाजको बनोट र विशेषता टिपोट गरी तालिकाकाम प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक असमानता र सीमान्तीकरणका आयाम	आफ्नो समुदायमा रहेका विद्यमान लैङ्गीय, वर्गीय र जातीय	५

		२. नजिकका ग्रामीण वा सहरी समाजको भिन्न विशेषताको तुलनात्मक विश्लेषण गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने			असमानताका उदाहरण खोजी असमानता न्यूनीकरण उपाय पहिचान र प्रस्तुत गर्ने	
२.	समाजशास्त्रीय चिन्तन	आफू आसपासको समुदायको जातजातिको अवस्था र संस्कार समेटी सङ्क्षिप्त प्रतिवेदन तयार पारी प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक परिवर्तन र पेसा	विद्यार्थीका आआफ्नो परिवारका अभिभावक र अघिल्लो दुई पुस्ताले अपनाएको मूल पेसा र आयआर्जनकाउपायहरूमाआएको पुस्तागत परिवर्तनका बारेमाचित्रगतविवरण प्रस्तुतगर्ने	२
३.	शास्त्रीय समाजशास्त्रीहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	मुद्रित र विद्युतीय सामग्री उपयोग गरी कार्ल मार्क्स र म्याक्स वेबरको समाजशास्त्रीय योगदान टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक विविधता तथा एकता	आफ्नो समुदायमा प्रचनमा रहेका पेसा, धर्म र चाडपर्वका विवरण तयार पारी वृत्तचित्र वा स्तम्भचित्रमा प्रस्तुत गर्ने	५
४.	समाजशास्त्रीय सिद्धान्त	समाजमा मनाइने कुनै चाडको उत्पत्ति मनाउने तरिका र उद्देश्य उल्लेख गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक संस्था	कक्षागत छलफलको माध्यामबाट परिवार प्रथाको आकार र संरचनामाआएको परिवर्तन समूहगतविवेचना गरी मुख्य तीनवटा निष्कर्ष पहिचानगर्ने	५
५.	सामाजिकीकरण र सामाजिक नियमन	शिक्षकको सहयोगमा प्रश्नावली स्थानीय विज्ञसँग अन्तर्वार्ता लिई	५	नेपालमा बसाइँसराइ तथा सहरीकरण	आफ्नो समुदायमा बसाइँ सरी आएका वा बसाइँ	३

		तपाईंको समाजमा विगत २० वर्षमा भएका परिवर्तन टिपोट गरी प्रस्तुत गर्ने			सरी अन्यत्र गएका व्यक्तिका नातेदारसँग अन्तर्क्रिया गरी ती व्यक्तिका अनुभवसमेत समेटी टिपोट तयार पोर्न र कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	
६.	शक्ति र राजनीति	स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिलाई स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र र अधिकार सूची निर्माण गरी प्रस्तुत गर्ने	५	विकासको समाजशास्त्र	आफ्नो स्थानीय तहबाट विगत पाँच वर्षभित्रको विकासका कार्य टिपोट गरी सूची निर्माण गर्ने	५
७.	लिङ्ग र लैङ्गिकता	परिवारका पुरुष तथा महिला सदस्यबिच गरिएको कार्य विभाजनका आधार तथा एक एक कार्य समावेश गरी तालिका बनाउने र कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५	मुलुकी ऐन संहिता	मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ लागु भएपछि आफ्नो समुदायमा आएको परिवर्तनका स्थानीय तहका जानकार व्यक्तिसँग छलफल गरी निष्कर्ष कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	५
८.	घटना अध्ययन विधि	शक्ति प्रदर्शन र समस्या, लैङ्गिक विभेद जस्ता स्थानीय समुदायका कुनै एक समसामयिक विषयमा घटना अध्ययन गरी कारण, प्रभाव र असरसमेत समेटी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	५	सामाजिक अनुसन्धान विधि : सामाजिक सर्वेक्षण र स्थलगत अध्ययन विधि	आफ्नो समाजमा भएका सामाजिक कुरीति वा कुप्रथा वा घटनामध्ये कक्षा शिक्षकले तोकेको कुनै एक विषयमा स्थलगत अध्ययन गरी उद्देश्य, प्रक्रिया र प्राप्तिसमेत समेटी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	१०
जम्मा			४०	जम्मा		४०

६. सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

समाजशास्त्रको अध्ययनमार्फत विद्यार्थीहरूलाई समसामयिक सामाजिक अवस्था तथा परिवेशको जानकारी गराई विश्लेषणात्मक दृष्ट्रिकोण निर्माण गर्न सक्षम बनाउने उद्देश्य रहेको छ । यस सन्दर्भमा समाजशास्त्रको आधारभूत सिद्धान्त र नेपाली समाजको अवस्थालाई समेटेर पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यसमा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरूको अध्यापन गराउँदा सबै क्षेत्रलाई उत्तिकै महत्त्व दिनुपर्ने हुन्छ । सम्बन्धित विषयवस्तुको सहजीकरण गराई ज्ञान, सिप र धारणाको विकास गराउनु आवस्यक छ । विद्यार्थीहरूमा सैद्धान्तिक पक्षका साथै व्यावहारिक पक्षको विकास गराई सकरात्मक सोच तथा व्यवहारको विकास गर्नु यस विषयको मुख्य उद्देश्य हो ।

विद्यार्थीहरूमा समालोचनात्मक तथा सकारात्मक सोचको विकास, व्यवहारिक प्रयोग, प्रतिभाको पहिचान तथा सिर्जनात्मक सिपको विकास गरी समाजशास्त्रीय क्षेत्रमा नेतृत्व गर्न सक्ने क्षमताको विकास गराउने जस्ता मूलभूत उद्देश्यहरू यस विषयले राखेको छ । समाजशास्त्रको सैद्धान्तिक एवम् व्यावहारिक ज्ञान दिनका लागि कक्षाकोठाभित्र वा बाहिर आआफ्नो टोल तथा समुदायसँग सम्बन्धित सामाजिक क्रियाकलापहरू गराउनुपर्ने छ । विषयवस्तुलाई कण्ठ गराउने नभई विद्यार्थीहरूलाई आआफ्ना समुदायमा खोज गरी सिर्जनात्मक प्रतिभाको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने छ । यस विषयले विद्यार्थीहरूमा प्रतिवेदन, रेखाचित्र, वृत्तचित्र, स्तम्भचित्र, तालिका, तस्बिर जस्ता सिर्जनशील विधाहरूमार्फत सिर्जनात्मक सिपको समेत विकास गराउने लक्ष्य राखेको छ । यी सिपहरूको विकास गर्न उनीहरूलाई बहु बौद्धिकताको सिद्धान्तअनुरूप रूचि र क्षमताअनुसारका ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति एवम् मूल्यहरूको विकास गर्न योजनाबद्ध तथा विविधतायुक्त सिकाइ सहजीकरणको ठुलो भूमिका रहन्छ । त्यसैले समाजशास्त्र विषयमा सिकाइ सहजीकरण गर्दा विभिन्न प्रकारका विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिहरू प्रयोग गर्नुपर्छ, जस्तै : प्रश्नोत्तर विधि, प्रदर्शन विधि, समस्या समाधान विधि, छलफल विधि, अवलोकन विधि, खोज विधि, परियोजना विधि, प्रयोगात्मक विधि, क्षेत्र भ्रमण विधि, आगमन विधि, घटना अध्ययन विधि आदि ।

शिक्षकले सिकाइ कार्यको सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीको उमेर, तह, रुचि, बहु बौद्धिकता, मनोविज्ञान, सामाजिक पृष्ठभूमि, विद्यार्थी सङ्ख्या, शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता आदि समेतलाई ध्यान दिँदै स्थानीय परिवेश, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरूपका आधारमा सिकाइ सहजीकरणमा विविधता ल्याउन सकिने छ । विद्यार्थीलाई समस्या समाधान गर्न गाह्रो अप्ठ्यारो परेको अवस्थामा उनीहरूको कमीकमजोरीलाई राम्ररी केलाई विद्यार्थीहरूको सहभागिता एवम् सामूहिक तथा सहयोगात्मक सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने छ । विषय शिक्षणका क्रममा सूचना प्रविधिको समेत सहयोग लिएर सिक्न सक्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीहरू सिर्जना र प्रतिभाका भण्डार भएकाले उनीहरूका प्रतिभा प्रष्फुटनका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कनबाट हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनअन्तर्गत निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन दुवै तरिकाबाट नै गरिने छ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र तिनका विषयवस्तु, सोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइ सक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुनः सिकाइन्छ भने यस्तो मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । कक्षा ११ र १२ को समाजशास्त्र विषय सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ र मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको अभिलेख राख्नुपर्छ । सोका आधारमा नै सिकाइ अवस्था यकिन गरिन्छ र आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनुपर्छ ।

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नअनुसार हुने छ :

कक्षा ११ र १२ मा आन्तरिक मूल्याङ्कन

क्र.सं.	प्रयोगात्मक कार्य	अङ्कभार
१	कक्षा सहभागिता	३
२	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य (अध्ययन, भ्रमण, प्रतिवेदन, प्रस्तुति इत्यादि)	१६
३	त्रैमासिक परीक्षाको अङ्क	६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।